

Mikola Rjabcsuk

Az ukránok mint Oroszország negatív „másai”

A történelem körbeér¹

Az elmúlt évtizedben az orosz elnök, Vlagyimir Putyin egyre inkább az orosz nemzeti ideológiára és a forradalom utáni fehér emigráció és a Szovjetunióon belül alkotó írók, illetve a Szovjetunió utáni Oroszország neo-fasiszta ideológiájára támaszkodott. A legnagyobb hatással Putyinra a fehér emigráns Ivan Iljin („publicista, összeesküvéselmélet-gyártó orosz nacionalista rejtett fasiszta hajlamokkal”²) volt. Iljin még a náci Németország és a tengelyhatalmak 1945-ös legyőzése után is hitt a fasizmusban és az ideológia manifesztációiban: Franco Spanyolországában és Salazar Portugáliájában. Putyinnak a szélsőséges nacionalista és fasiszta ideológiák felé való fordulása a Vörös és a Narancs Forradalom után kezdődött 2003–2004 körül. Ezeket ő olyan, a Nyugat által támogatott összeesküvéseknek látta, melyek célja oroszellenes politikai erők felállítása volt. 2006-tól Putyin „néhány, a nyilvánosságnak címzett fontosabb beszédében elkezdte kialakítani a filozófus képét”.³ Éles nacionalizmusa azonban 2007-ben, a Munich Security konferencián elhangzott beszédében vált nyilvánvalóvá. A 2008-as bukaresti NATO csúcstalálkozón George W. Bushnak, az Egyesült Államok akkori elnökének már azt mondta, hogy az ukrán nem egy nemzet, megtéve ezzel a későbbiekben Új-Oroszországnak vagy Novorosszijiának (Dél- és Kelet-Ukrajna) nevezett régióra vonatkozó első területi követeléseit. Ugyanabban az évben Oroszország megszállta Grúziát és elismerte Dél-Oszétia és Abházia függetlenségét, amely események egyenes útként vezettek a Krím hat évvel későbbi anektálásához. Hill és Gaddy rámutatott arra, hogy Putyinnak a krími inváziójára vonatkozó magyarázata nem volt „újkeletű”, minthogy „ismerős területet járt körbe”.⁴ Mindazonáltal a Krím Oroszország általi anektálása ellentmondásban áll mindennel, amit az orosz vezetők mondtak 1991 óta,⁵ hiszen megsértette a nemzetközi törvényt, az Egyesült Államokkal és az Egyesült Királysággal közösen aláírt 1994-es Budapesti Memorandumot, valamint az 1997-es ukrán–orosz államközi egyezményt.

¹ Ukrainians as Russia’s negative „other”: History comes full circle. *Communist and Post-Communist Studies*, 49. (2016) 1. sz. 75–85.

² BARBASHIN–THOBURN, 2015.

³ Uo.

⁴ HILL–GADDY, 2015. 263.

⁵ ALLISON, 2014. 1267.

Putyin utasította regionális kormányzóit, hogy olvassák és tanulmányozzák Iljint, aki Putyinhoz és a kortárs vezetőséghez hasonlóan azt vallotta, hogy az ukránoknak nincsen joga az államisághoz, és nem szabad számukra megengedni az Oroszországtól való függetlenséget. Iljin és más emigráns írók – többek között a korábbi disszidens, Alekszandr Szolzsenyicin is – osztották ezt a kortárs orosz vezetők között általánosnak mondható vélekedést. Többségük meg van győződve arról, hogy Oroszország egy egyedi eurázsiai civilizációt alkot, mely különbözik Európától és Ázsiától, ahogy arról is, hogy a Nyugat mélységesen ellenséges és mélyen elkötelezett egy oroszellenes összeesküvésben, és hogy az Orosz Ortodox Egyháznak különleges szerepet kellene játszania a nemzeti „szellemi ébredésben”. A 2011–2012-es oroszországi tömegtüntetések után Putyin és az orosz vezetőség a konzervatív értékek felé fordult, felsorakozva az EU-ellenes nacionalisták és fasiszták mellett Európában. Emellett olyan szélsőséges nacionalistákat és fasisztákat mozgósított, mint Szergej Glazjev, Alekszander Dugin és Alekszander Prokhanov. Őket Putyin központi szerepbe helyezte, és operatív eszközzé váltak az Ukrajna ellen folytatott hadviselés információs és pszichológiai aspektusaiban.⁶

A történelem körbeért az olyan kortárs orosz nacionalistákkal, mint Putyin, aki az ideológiai inspirációt a preszovjet és orosz emigráns íróktól szerzi (a monarchista Fehér Gárda és a föderalista ideiglenes kormány leszármazottjaitól), akik mindig is tagadták, hogy az ukránok külön nemzet lennének. Ahogy Anna Procik írja, az összes orosz csoport, beleértve a magukat demokratának vallókat is, az önálló ukrán állam ellen harcolt 1917 és 1920 között. Putyin, orosz elnök pedig feltűnően dicsérte mindkét oldalt az Ukrajnával szembeni szívmengető egyetértés kifejezéséért: *„Az a különös, hogy mind a Vörös, mind a Fehér táborok halálig küzdöttek, milliók pusztultak el a küzdelem céljért, de soha nem tették fel a kérdést Ukrajna különválásáról. Mind a Vörösök, mind a Fehérek az orosz állam területi integritásának alapelveiből indultak ki.”*⁷

Ez a cikk az „ukrán nacionalizmus” azon mélyre nyúló történelmi gyökereit vizsgálja, melyek negatív másként funkcionálnak az olyan orosz nacionalisták szemében, mint Putyin, akik az ukránt nem tartják önálló nemzetnek, amely nézetet egyébként a 18. századig visszanyúló sztereotípiák mozdítják elő. Az ukrán író és politikai aktivista, Volodimir Vinnicsenko emlékeztetett, hogy az orosz liberálisok „liberalizmusa” az ukrán határnál ér véget, ott ugyanis nacionalistává és sovinsztává válnak. Ugyanakkor, amíg a cári éra mitológiája azt ismétli, hogy az oroszok és az ukránok „egy nép”, addig a kortárs orosz vezetők és nacionalisták egy olyan zavaros világban találják magukat, ahol az ukránok nagy része nem fogadja el, hogy az oroszokkal azonos nemzet lennének. Ez tisztán látszódott az „Új-Oroszország”-projekt siralmas kudarcából. A vállalkozás során ugyanis Ukrajna keleti és déli területein oroszul beszélőket kívántak mozgósítani, akik azonban végül ukrán patriotizmusukat mutatták meg; ténylegesen sokkal több orosz anyanyelvű harcolt az ATO⁸-ban Ukrajnáért, mint a szeparatista oldalon. A Krím Oroszország által való annektálása, Oroszország hibrid háborúja és Donbasz megtámadása Putyint

⁶ HILL–GADDY, 2015. 372–373.

⁷ ПУТИН, 2013.

⁸ [Antiterrorista Operáció – A fordító.]

a legnegatívabb külföldi vezetővé tette Ukrajnában, és drámaian csökkentette az Eurázsziába való integráció támogatását.⁹

Az Ukrajnát illető Vörös-Fehér egyetértést kiválóan példázzák a néha különböző, legváratlanabb helyekről érkező új hangok, beleértve Putyin rezsimjének lelkes kritikusait, Alekszej Navalnijt, Mihail Hodorkovszkijt vagy Andrej Bitovot. 2014 márciusának közepén, nem sokkal a Krím orosz annexiója után, a szégyentelen akciót támogató nyílt levél jelent meg az Orosz Föderáció Kulturális Minisztériumának hivatalos honlapján. Több mint 500 kulturális személy – beleértve több kiemelkedő színészt, zenészt, színházi és filmrendezőt – írta alá ezt a semmitmondó bürokratikus petíciót, amelyet állítólag a helyettes kultúrminiszter készített, és amely a legjobb szovjet tradíciót, az „egyhangú jóváhagyást” követte.¹⁰ Hodorkovszkij, a közismert egykori oligarcha, aki 2013 decemberében való szabadulásáig orosz börtönökben ült, támogatja a Krím orosz annexióját, de kritizálja az orosz háborút Donbaszban.

Egy független, „európaizált” Ukrajna nem annyira az orosz nemzetbiztonságra jelent fenyegetést, sokkal inkább az orosz premodern birodalmi identitásra. Az ukrán függetlenség hosszú ideig való óhajlásának történelmi mítosza egyedül magának követelte a középkori fejedelemség, a Kijevi Rusz történelmi jogcímét, valamint a történelmi szimbólumok más elemeit is, emiatt azonban konfliktusban áll az orosz nacionalista történelmi és területi követelésekkel. Ukrajna kritikus pontja maradt az orosz birodalmi mitológiának és képzeletnek, túl sok olyan orosz szemében „fog a vágy fenséges tárgya maradni”, akik képtelenek megbékélni az ország szuverenitásával, független fejlődésével és a *Russzkij Miren* (Orosz Világ) kívüli integritásával. Az orosz birodalmi és nagyhatalmi nacionalista mitológiának, valamint az „ukrán nacionalizmus” mint negatív „más” sztereotípiának a dekonstrukciója fontos komponense azoknak a politikai, kulturális és pszichológiai folyamatoknak, melyek az orosz–ukrán kapcsolatok teljesen új és demokratikus alapokra való helyezésére irányulnak.

A „majdnem ugyanazon nép” felfedezése

Az ukránok mint „kis-oroszok” képet pár évszázada alkotta meg az orosz képzelet, az ukrán területek és történelem kisajátítása és a Nagy Péter cár alatt végbement átalakulás során, mely alatt a középkori Moszkvai Fejedelemség Orosz Birodalommá vált. Azon népszerű elképzelés ellenére, miszerint az ukrán és az orosz állítólag nagyon mély kulturális és történelmi kapcsolódásokkal rendelkező rokon népek, kezdeti találkozásuk és kölcsönös felismerésük valójában csak a 18. századra helyezhető, amikor az újonnan megalakult Orosz Birodalom fokozatosan magába olvasztotta a Lengyel–Litván Nemzetközösség ukrán (rutén) területeit.¹¹ A 17. század közepéig az ukránok a muszka (*Muscovite*) gondolkodásban elég marginális helyet foglaltak el – olyat, ami áttételesen megjelenik a két évszázaddal később rögzített

⁹ Razumkov, 2015.

¹⁰ ДЕЯТЕЛИ, 2014.

¹¹ КОЛУТ, 1988.

oroszk közmondások és kifejezések relatív alacsony számú etnikai hivatkozásaiban. A leggyakrabban említettek a tatárok, majd a németek – „Nemtsy” (néma) népnév alatt, amely az összes olyan európaira utalt, aki érthetetlen nyelvet beszélt. Majd a cigányok és zsidók következnek, végül pedig az ukránok („*khokhly*”, „*malorosy*”) megosztva az ötödik helyet a muszka valóság egy másik történeti újdonságával, a franciával.¹² Egy másik kutatás kissé eltérő számolási módszerrel, de ugyanazon folklór anyaggal arra jut, hogy a legintenzívebben sztereotipizált csoport a cigány, a zsidó, a német („*Nemtsy*”) és a tatár. Az ukránok újra ötödikek a listán, megosztva a helyet ezúttal a lengyelekkel és a görögökkel.¹³

A Kijevi Rusz örökségében egészen addig nem volt történelmi bizonyítéka a muszka érdekltségnek, amíg azt a 17. század fordulóján „újra” fel nem fedezték – ironikusan a cár szolgálatában álló ukrán (kis-orosz) értelmiségiek.¹⁴ A „feltalált hagyományt” erősen mitologizált formában sikeresen kisajátította a birodalmi narratíva, lefektetve ezáltal a „kétezer éves orosz történelem” hivatalos verziójának alapját. Egészen addig viszont a muszka uralkodóknak az összes, rutén földre irányuló alkalmi követelése lényegében örökösödési jellegű volt, nem tartalmazott politikai, etnikai vagy kulturális konnotációkat, mint később a birodalmi propaganda. Még az egyházi kapcsolatok is igen homályosak, minthogy a moszkvai klérus rendkívül gyanakvó volt az állítólagosan elnyugatiasodott, valamint latin tanulmányokkal és más „jezsuita eretnkségekkel megfertőzött” rutén társaival szemben. A muszkák nem ismerték el a Moszkóviába emigrált rutének hitét ortodoxnak, így újra kellett keresztelkedniük.¹⁵ Az újonnan szerzett rutén földek, beleértve a közmondásosan „oroszk városok anyjának” nevezett Kijevet, eredetileg semmilyen szimbolikus értékkel nem bírtak a muszkák szemében, és uralkodóik elég komolyan fontolgatták annak a lehetőségét, hogy elcseréljék azokat sokkal előnyösebb földbirtokokra.¹⁶ A 18. század folyamán az oroszok bővítették az ukránokról alkotott tudásukat, és vice versa, de két különböző perspektívából – egy domináns birodalmi és egy provinciális, alárendelt szemszögből. Ebben az időben dolgozta ki és szilárdította meg Oroszország az ukrán mint „majdnem ugyanazon nép” hivatalos képét, és ebben az időben azonosultak a leginkább ezzel a képpel az ukránok, annak ellenére, hogy a „majdnem” határozószó kontextusát és jelentését illetően sosem volt teljes mértékű egyetértés. Ez paradox módon nemcsak, hogy megkönnyítette a művelt ukránoknak az orosz kultúrába és az orosz birodalmi szupernemzetbe való asszimilálódását, hanem biztosítékként is szolgált a helyi identitás megőrzésére és annak relatíve biztonságos kifejezésére.¹⁷

Az oroszok lényegében kétféle társadalmi állású ukránnal találkoztak, ennek megfelelően két fő sztereotípiá alakult ki: azokkal, akik műveltek és hűségesekek voltak, és alapvetően integrálódtak a birodalmi kultúrába, őket nevezték „kis-orosznak”, valamint az írástudatlan helyi paraszttal – a „hoholokkal”, akik nyers, festőien kezdetleges kultúrával és furcsa dialektussal rendelkeztek. A „kis-oroszok” (*Malo-*

¹² ШЕВЧЕНКО–ЗУБКОВ, 2012.

¹³ БЕЛОВА, 2011.

¹⁴ KEENAN, 1994.

¹⁵ КОХУТ, 2011. 22.

¹⁶ Уо., 305.

¹⁷ КОХУТ, 2011. 28–34.

rossy) voltak a „majdnem ugyanazon nép”, ebből adódóan az ő sztereotipizálásuk relatíve enyhe volt. Őket okosnak és ravasznak vélték – amennyiben együttműködtek az oroszokkal a bíróságok és a birodalmi adminisztráció működtetésében. Sajátosnak és árulónak – amennyiben nosztalgikus emlékeket dédelgettek a dicső kozák múltjukról és az „arany szabadságról”. Végül pedig visszamaradottnak és retrográdnak gondolták őket – ahogy a különbség egyre nagyobbra nőtt a korszerű főváros és a provinciális „kis-orosz” periféria között.¹⁸ A „hoholok” sztereotipizálása durvább volt, mivel ez magában foglalta mind az etnikai, mind a szociális másságot. Dolgorukij herceg 1810-es ukrainai útjáról szóló vázlatai szemléletesen illusztrálják ezt a megközelítést:

„Úgy tűnik a hohol a természet arra teremtette, hogy megművelje a földet, izzadjon, égjen a napon és egész életét leburnult arccal élje le [...] Nem bánkódik ezen a leigázott állapotban: tudja, hogy semmi sem jobb [...] Ismeri ekéjét, ökrét, kazlát, italát, és ebből áll egész lexikona [...] Szívesen visel bármilyen sorsot és bármilyen munkát. Azonban folyamatos ösztökélést igényel, mert nagyon lusta: ökrével együtt ötször elalszik és ébred fel egy percen belül. [...] Merem gondolni, ha ez az egész nép nem tartozna adóssággal a jól nevelt földbirtokosoknak, azok jóakarata és emberségük tisztelete miatt, a hohol bármilyen szempontból nehezen lenne megkülönböztethető a négertől: az egyik a cukor fölött izzad, a másik a búza felett. Az Isten adjon mindkettőnek jó egészséget!”¹⁹

A „hoholokról” alkotott egzotikus, orientalizáló elképzelés nagy teret nyert a 19. század eleji orosz birodalmi diskurzusban, teljes összhangban a felvilágosodás azon nézetével, miszerint Kelet-Európa „kevesebb”, alárendelt, fél-keleti (*semi-Oriental*) része a kontinensnek,²⁰ és megfeleltethető azzal, amit ma orientalizmuson értünk, mint „a Kelet meghódítását, átformálását és a felette való uralom megszerzését célul kitűző nyugati viselkedésminta”.²¹ Az egyetlen sajátossága ennek az volt, hogy a „civilizált Nyugat” szerepében a fél-keleti Oroszország tűnt fel, pontosabban a nyugatias főváros, a „keleties” perifériákkal szemben, melyeknek Ukrajna sem volt annyira „keleties”, ezért diszkurzív módon hozzá kellett alakítani a megfelelő mintához:

„A kis-oroszok megjelenésükben [a nagy-oroszoknál] közelebb állnak Ázsia pompás lakóihoz, [az ázsiaiakhoz hasonlítanak] arcvonásaikban, csontozatukban, testalkatukban, lustaságukban és gondatlan természetükben, [viszont] a kis-oroszok nem rendelkeznek azzal a viharos, megszelídíthetetlen szenvedéllyel, ami az Iszlám hívóinak jellegzetessége: úgy tűnik, számukra a nehéz megpróbáltatásoktól való védelmi és korlátul a közönyös érdektelenség szolgál; és gyakran villan tüzes pillantás vastag szemöldökük alól; a bátor európai intelligencia áttör; szívüket a haza szenvedélyes szeretete és ősi egyszerűségbe burkolt lelkes érzelmek töltik meg.”²²

¹⁸ SAUNDERS, 1985. 41–64.

¹⁹ ДОЛГОРУКИЙ, 1870. 242–243.

²⁰ WOLFF, 1994.

²¹ SAID, 2000. 12.

²² СВИНЬИН, 1830. 31–32.

Pavel Szvinin ezen esszéjét 1830-ban publikálták, abban az időszakban, amikor az ukrán kulturális mozgalmat, noha gyanakvással figyelték, de még nem érzékelték fenyegetésként. Inkább politikai vonatkozás nélküli érdekességnek találták, ennek megfelelően humorral és felsőbbrendűséggel kezelték, nem pedig nyílt ellenségeskedéssel. A helyzet egy évtizeddel később változott meg, amikor a nacionalizmus modern eszméi elérték a birodalmat, drámai változást okozva ezzel mind az orosz, mind az ukrán kulturális diskurzusban. A korszak legbefolyásosabb orosz értelmiségijeinek egyike, egy vezető irodalomkritikus, Visszarion Belinszkij kiváló érzékkel ismerte fel a születőben lévő ukrán mozgalmat mint az orosz birodalmi identitásra és annak alapító mítoszára irányuló halálos fenyegetést. Vehemensen támadta a modern ukrán irodalom és történetírás kezdeti próbálkozásait, az ismerős orientalista diskurzust alkalmazva – azonban jóval támadóbb és becsmérlőbb módon:

„A kis-oroszok történelme csak egy patak, amely az orosz történelem nagy folyamába torkollik bele. A kis-oroszok mindig is csak egy törzs voltak, soha nem egy nemzet, nemhogy állam [...] Ahogy az úgynevezett Hetmanátus és a Zaporozsjei Had sem volt soha köztársaság vagy állam, hanem csupán egy ázsiai értelemben vett sajátos közösség. Igazi és állandó ellenségük a krími tatárok voltak, csodálatosan harcoltak ellenük a kis-oroszok, a saját nemzetiségük szellemiségében [...] A köztársaság paródiája volt ez, más szavakkal – egy szláv köztársaság, mely minden rendellenessége ellenére mégis mutatta a rendszeret néhány jelét. Ez a rend azonban nem olyan jogokon alapult, melyek történeti folyamatokból szabadon fejlődtek ki, hanem olyan szokásokon, melyek minden ázsiai nemzet sarokkövei. A szokások a törvényt helyettesítették, megszelídítették a bátor és megszelídíthetetlen, de valójában zavaros fejű és tudatlan paraszt demokrácia féktelenségét. Az ilyesfajta köztársaság kiváló eszköze lehetett volna egy erős államnak, de önmagában elég karikatúrisztikus állam volt, ami nem tudott egyebet, csak harcolni és horilkát inni.”²³

Banális kolonizáció

Az 1840-es évektől kezdve a társadalmi dichotómia a művelt „kis-oroszok” és az írástudatlan „hoholok” közt elkezdett fokozatosan elmosódni – részben a társadalmi dinamikában egyre növekvő mozgalom miatt, mely eltorzította a tradicionális társadalmi hierarchiákat, részben azonban néhány „kis-orosz” az irányú kísérlete következtében, hogy az írástudáson és oktatáson keresztül önálló – ukrán – nemzeti öntudatot ültessenek el a „hoholokban” is. A kis-oroszok ezen felforgató típusa „mazepistának” lett titulálva, Ivan Mazepa „áruló” ukrán hetman után, aki 1709-ben I. Péterrel szemben a svédek oldalára állt. Ekkorra a „hohol” gúnynév jelentése kibővült, az ukránok számára általánosságban véve derogáló kifejezéssé vált, átörökítve eredeti jelentését: nyers, írástudatlan, visszamaradott tagja inkább egy törzsnek vagy kasztnak, mintsem egy nemzetnek.²⁴

Habár a „kis-oroszok” sztereotípiája egy ideológia terméke volt, a „hoholok” sztereotípiája nagy részben abból a direkt kapcsolatból és interakcióból alakult

²³ БЕЛИНСКИЙ, 1955. 60–62.

²⁴ KARPELER, 2003.

ki, mely a muszkák (nagy-oroszok és ukránok) és a kis-oroszok közt zajlott. Ezek a relációk természetesen mindkét esetben gyarmati természetűek voltak, számos módon kifejezve az egyik csoport domináns helyzetét és a másik csoport alárendelt pozícióját. Viszont ellentétben a „kis-oroszokkal”, akik az orientalizáció jegyében lettek lebecsülve, a „hoholok” a dehumanizáció jegyében lettek megkülönböztetve – ahogy az Dolgorukij herceg leírásában is olvasható. Az orosz közmondások a „hoholok” félállati karakterére reflektálnak, amikor lustaságukat és ostobaságukat, valamint teljes haszontalanságukat következetesen hangsúlyozzák: *„Egy pulyka hét hoholt költött ki egy tojásból.”* *„Egy hohol öve három fillérért kelt el, a hohol maga pedig ingyen járt hozzá.”*²⁵

Mivel az ukránok nagy része paraszt volt, vagyis jobbágy, a „lustaság” valószínűleg elég természetes módja volt annak, hogy szabotálják a rájuk kényszerített munkát és ezzel elkerüljék a korlátlan kizsákmányolást. Talán nem teljesen meglepő, hogy ez a sztereotípa élesen ellentmond az ukránok azon autosztereotípiájának, miszerint általánosságban nagyon szorgalmas, keményen dolgozó emberek. Az állítólagos „ostobaság” valószínűleg szintén maszk, mely megvédte az alávetett embereket gazdáikkal szemben a további bajoktól. Legalábbis ezt sejtetik egyes olyan közmondások, melyek szerint az tökéletesen összeegyeztethető volt egyfajta okossággal, csalafintasággal: *„A hohol butább, mint a holló, de eszesebb az ördögnél.”* *„Ahol egy hohol megfordul, ott a zsidónak már semmi tennivalója.”* *„A hohol nem hazudna, de az igazat se mondaná el.”* A „hoholok” közmondásos „makacssága” („*Küldd el vízért vagy pelyváért, hohol marad.*”) szintén irritálhatta a domináns csoportot, azonban ez racionálisan része az alávetettek viselkedésének. Valójában a „hoholok” egyetlen félreérthetetlenül pozitív jellemzője az orosz közmondásokban a muzikalitásuk: *„Az orosz az olvasásban jó, a hohol az éneklésben.”* *„A hoholok nem érnek semmit sem, ám a hangjuk jó.”*²⁶

Összefoglalva, az ukránok és más alávetett népek sztereotipizálásának, valamint negatív másként való felfogásának rendszere a becsmérlés, az értékcsökkentés és a további alávetés birodalmi célját szolgálta, sokkal inkább diszkurzív, mintsem erőszakos jelentésben. A sztereotípiák legfontosabb funkciója az volt, hogy kisebbrendűségi komplexust keltsenek és megerősítsék azt az alávetett csoportokban, akik ezáltal magukévá teszik a róluk alkotott domináns elítélő képet. A sztereotípiák továbbá a birodalmi *status quó*t is segítettek legitimálni, erősítették a *de facto* rasszista hierarchiák „normalitását”, valamint fokozatosan szankcionáltak minden, ettől a megalkotott „normától” való lehetséges elhajlást. A birodalmi tudományosság terméke volt ez, mely rögzült a tankönyvekben, az egyetemeken, a magas és populáris kultúrában és nem utolsó sorban a folklórban, mely megjelenik egy ismert és ebből következően tagadhatatlan bölcsességben, a „banális kolonizációban”, hogy Michael Billig híres könyvének címét parafrázáljam.²⁷

Mivel az ukránok „majdnem ugyanazon népnek” voltak tekintve, könnyen beleillhetek volna a felállított „normába” – amennyiben elfogadják a közmondások „kis-oroszána” szerepét és nem kérdőjelezik meg a „majdnem ugyanazon”

²⁵ ДАЛЬ, 1862.

²⁶ УО.

²⁷ BILLIG, 1995.

formuláját, és ha a „majdnem” határozószót sem próbálják meg túlzottan tágan értelmezni. Példának okáért, az ukrán nyelv bizonyos rituális célokra vagy alacsonyabb rendű műfajokon kívül való alkalmazása, vagy kultúrájuknak nemcsak bizonyos sajátosságaihoz, hanem egyediségéhez és a domináns orosz kultúrával való ontológiai egyenrangúságához való ragaszkodásuk. A felállított „normától” való bárminemű elhajlást büntetni kellett – akár „mazepistának” nevezni a normaszegőt (vagy a későbbi időszakban „petljuristának” vagy „banderistának”), mely szinte a bűnügyi feljelentés kategóriájába esett, hiszen annak lenni egyenértékű volt az állam elárulásával, vagy finoman (és állandóan) emlékeztetni a lehetséges szabálysértőt kétes „hohol” származására. Amit például Belinszkij 1843-ban, a felforgató „kozákofiliának” a tanult kis-oroszok között való terjedésére adott válaszként használt, és amely számos alkalommal került újra elő a szovjet és a posztszovjet éraban is, például egy odesszai rendőr által, aki egy városlakó azon kérésére, hogy beszéljen vele ukránul, azt válaszolta: „*Nem beszélem egy tehén nyelvét.*” (Az állami tisztviselő válaszolt a fegyelmezetlen bennszülöttnak – aligha udvariasan, de teljes összhangban a birodalmi szupremácia régi hagyományával.)²⁸ Minden „kis-orosznak” a preszovjet és a szovjet időkben is számolnia kellett a szankcionálás mindkét formájával, abban az esetben, ha meg merte kérdőjelezni a „majdnem ugyanazon nép” szent formuláját, vagy át akarta lépni annak határait. Mindegyikük visszaminősíthető volt szimbolikusan az elmaradott, kulturálatlan jobbágy szintjére (vagy esetleg a kolhoz rabszolgák szintjére), vagy éppen teljességgel kiközösíthető volt a szociális élet minden területéről, mint megszállott nacionalista bolond vagy még rosszabb, mint gonosz bűnöző.

Szavak és tettek által

A szovjetek alatt nem sokat változott a helyzet, annak ellenére sem, hogy a bolsevikok hivatalosan elfogadták az ukrán terminust a kis-orosz helyett, és visszaszorították a „hohol” gúnynév használatát az informális beszédbe és a művészeti alkotásokba. Azonban, ami a legfontosabb, a korábbi „norma” nem változott: az ukránoknak továbbra is „majdnem ugyanazon népnek” kellett lenniük az „orosz, ukrán és belorusz testvériség” hármas formuláján belül, hiszen állítólag a Kijevi Rusz közös bölcsőjéből származnak. Ebben a hármasban az oroszok voltak kijelölve a báty szerepére, mely szerep a politikai dominanciájukat és a kulturális fölényüket meglehetősen nyersen hangsúlyozta ki. Az előírt szereptől való bármilyen ukrán (vagy belorusz) elhajlás büntetve volt – elsősorban és leginkább a domináns diskurzusban, annak minden hierarchiájával és sztereotípiájával együtt, de a rettegett rendőrállam különféle intézményei által is. A természetellenes strukturális képződmények és a gyarmati lét okozta egyenlőtlenségek nem lettek felszámolva, azok sokkal inkább elmélyültek – a mezőgazdaság kikényszerített kollektivizálásával, amely egy újfajta rabszolgaságba taszította a szerencsétlen vidéki „hoholokat”, valamint elősegítette az ukrán városi központok további eloroszosodását. A „hohol” ábrázolások ugrászerű növekedése az orosz irodalomban és a filmekben valójában a szovjetek alatt

²⁸ *Odesa*, 2011.

kezdődött el – megfelelően a jóval szélesebb körű műveltségnek és a tömegmédiának, különösen a TV-nek, és bőven meghaladta a nyárspolgári populáris kultúrát, befolyásolva még az olyan kiemelkedő szerzőket is, mint Mihail Bulgakov²⁹ vagy Joszif Brodskij.³⁰ Az oroszok és az oroszbarát városi lakosság által a vidéki „hoholok” továbbra is gúnyolhatóak voltak mint félállati lények – olyan állatneveket használva, mint *byki* (bikák), *kuguty* (kakasok) vagy *raguli* (szarvas), az olyan gúnynevek mellett, melyek különböző emberi hiányosságokra utaltak – mint *zhloby* (mohó, nagybelű), *selo* (vidéki bugris) vagy *kolkhhoz* (faragatlan kolhozszerelő).

A „hohol” sztereotípiája hatékonyan akadályozta meg, hogy az eloroszosodott városokba vidékről betelepülő lakosság a kis-orosz helyett az ukrán identitást sajátítsa el. Az ukrán nyelv és kultúra – mint annak legszembetűnőbb jellemzői – ebben a diszkurzív keretrendszerben stigmatizálva lettek mint a visszamaradottság, a primitívizmus és a színtiszta ostobaság szimbólumai. A legtöbb ukránnak fel kellett adnia nyelvi és kulturális másságát, és el kellett fogadnia a társadalmilag megkonstruált „normalitást”, vagy kimerítő harcokat folytathatott identitásáért a „józan ész” hatalma ellen, mely kulturális másságukat automatikusan minősítette át politikai devianciává. Nagyjából harminc évvel ezelőtt Alexander Motyl találóan világított rá erre a problémára:

„A nyelv használatának van egy igen erős szimbolikus értéke az átpolitizált nyelvi közegben: azonnal elhelyezi a használót az ideológiai barikád egyik oldalán [...] Az ukrán használata, ahogy azt a disszidensek észlelték, egyenértékűnek számított a szovjet állammal való szembenállással. [...] Habár egyetlen törvény sem tiltja a viselkedési normától való eltérést (ahogy egy szovjet ukrán képviselő mondta egyszer nekem: 'senki sem tart fejevert a fejükhöz'), a nem oroszok általában, de az ukránok különösen, úgy tűnik megértették azt, hogy az anyanyelvük beszéléséhez való ragaszkodás – főleg az oroszok között – úgy lesz értelmezve, mint a 'népek barátságának' elutasítása és mint a 'szovjet népekkel' szembeni ellenségeskedés. Csak néhány ukrán elég vakmerő ahhoz, hogy a nyelvi tisztaság kedvéért kockáztasson olyan kellemetlenségeket, mint a nyilvános elítélés, az állás elvesztése vagy éppen a börtönbüntetés. Ennek eredményeként az államhoz való hűségük jeleként és a sovinszta reakciók elkerülése végett oroszul beszélnek.”³¹

A különösen gyanakvó és makacs „kis-oroszok”, akik nem hozták a „hohol” sztereotípiát, még rosszindulatúbb minősítés tárgyai voltak, mely nem annyira a társadalmi lealacsonyítást és gúnyt célozta meg, hanem a politikai megkülönböztetést, kirekesztést és megbélyegzést. A történelmileg „árulóként” (mazepistaként) való sztereotipizáláshoz a szovjetek a „petljurista” gúnynevet csatolták – a rövid életű Nyugat-Ukrán Népköztársaság (1918–1921) vezetője, Szimon Petljura után, aki ellenállt a bolsevikoknak, és akit végül 1926-ban egy szovjet ügynök ölt meg Párizsban. Két évtizeddel később pedig a „rosszfajta” ukránok a még vészjóslóbb „banderista” nevet kapták meg – Sztepan Bandera, a földalatti Ukrán Nacionalisták Szervezetének vezetője után, akit egy szovjet kém gyilkolt meg 1959-ben, Mün-

²⁹ ШКАНДРИЙ, 2001. 332–339.

³⁰ БРОДСКИЙ, 1994.

³¹ МОТЫЛ, 1987. 100–101.

chenben. Talán az egyetlen közös a liberális szocialista Petljurában és a fasiszta nacionalista Banderában, azon felül, hogy mindkettőjüket utálták és álnok módon megölték a szovjetek, az az, hogy mind a ketten egy ukrán függetlenségi, nemzeti felszabadulási mozgalmat szimbolizáltak és mind a ketten harcoltak az oroszok ellen, nem csak szavakkal.

Bandera sokkal alkalmasabbnak látszott a politikai sztereotipizálásra – részben azért, mert a neve fonetikailag összetéveszthető a banditizmussal, részben pedig szélsőjobboldali hajlamai és az általa vezetett OUN (Ukrán Nacionalisták Szervezete) terrorista természete miatt. Könnyen lefesthető volt úgy, mint fasiszta, aki ebből adódóan náci és következésképpen Hitlerrel kollaborált – még akkor is, ha a valódi történet sokkal komplikáltabb volt: a szovjetek sohasem említették, hogy Bandérát 1941-ben letartóztatták a nácik és a háború hátralévő részét a sachsenhauseni koncentrációs táborban töltötte, vagy azt, hogy követői nemcsak a szovjetek ellen harcoltak, hanem a nácik ellen is, két öccse és húga pedig a Gestapo áldozata lett. Bandera minden lehetséges emberi rossz tulajdonság megtestesítőjévé vált, a „banderista” sztereotípa pedig sikeresen egy erőteljes propagandafegyverré alakult, bármilyen ukrán partikularizmussal szemben alkalmazható mágikus bunkósbot-tá. Ennek a konkrét sztereotípiának további jellemzője volt nyugat-ukrán eredete. Azzal, hogy egy egyént „banderistának” bélyegeztek a szovjetek, abba nemcsak politikai, kulturális és morális devianciát értettek bele, hanem egy konkrét betegséget is társítottak egy sajátos régióhoz (még akkor is, ha a megbélyegzett egyén szükségszerűen nem is onnét származott). Propagandisztikus haszna ezért kétszeres volt. Egyrészt a tényleges vagy csak potenciális politikai ellenség egy olyan, majd-hogynem bűnügyi váddal lett semlegesítve, amelyet nehéz volt cáfolni. Másrészt pedig az egész lázadó régió (ez volt a legkevésbé szovjetizált és eloroszosodott rész) hatékonyan lett démonizálva, kiközösítve és egy ideológiai fertőzés lehetséges forrásaként azonosítva.

Annak ellenére, hogy a „hohol” és a „banderista” sztereotípa kéz a kézben jártak, a hozzájuk kapcsolódó kulturális előítéletek, valamint társadalmi áldozataik meglehetősen különbözőek voltak. Az előbbi „puha”, az utóbbi „kemény”: az előbbi áldozatai elsősorban olyan parasztok voltak, akiket megakadályoztak abban, hogy ukránná váljanak, az utóbbi áldozatai pedig elsősorban ukránok voltak, megelőzve ezáltal azt, hogy a parasztokat elukránosítsák. A „hohol” sztereotípa kiválóan járult hozzá azon nézet fenntartásához, hogy az ukránok és az oroszok „majdnem ugyanazon nép”, de kevésbé működött hatékonyan azok ellen, akik elvesztették az ebben való hitet vagy soha nem is vallották azt – mint például a nyugat-ukránok többsége. Ők egy döntően ukránul beszélő világban éltek, mely világ nemcsak vidéki volt, hanem városias is, nemcsak visszamaradott, hanem kulturált és iskolázott is, valamint nemcsak tradicionális és archaikus, hanem meglehetősen modern is. Ők egyszerűen nem látták a „hohol” fogalmát az ukránul beszélő ukránok szinonimájaként; ahogy az orosz nyelv és kultúra sem az egyetlen lehetséges választás volt számukra, nem az egyetlen út a modernitás felé. Nem sajátították el a birodalom által szorgalmazott „normalitást”, az ukrán dolgokhoz való viszonyuk, beleértve a nyelvet, nem tette őket „hohollá”, ami a társadalmi kirekesztést jelentette volna. Így politikailag kellett őket kirekeszteni és erre a célra a „banderista” sztereotípa kiváló eszközként szolgált, legalábbis a nyugati ukrán régiók kívüliek számára.

Harc a „fasiszták” ellen

Az 1980-as évek végére elindult Gorbacsov peresztrojkája, a „burzsoá nacionalisták” üldözése (vagyis mindenkié, aki nem illett bele a „majdnem ugyanazon nép” mintájába) pedig mérséklődött, majd végül a Szovjetunió bukásával, a KGB és az SZKP eltávolításával a politikai térből mindenestül eltűnt. Nem tűnt azonban el a következetes megkülönböztetés és kirekesztés. Először is az orosz társadalomban az ukránok hivatalos, „majdnem ugyanazon nép” képe mélyen beépülve megmaradt, tehát sem az ukrán nyelvet, sem az ukrán kultúrát, sőt, még az ukrán politikai szuverenitást sem tartották soha teljesen életképesnek vagy legitimnek. Ez viszont termőtalajt biztosított mind a politikai, mind a kulturális felháborodásnak, ennek kifejeződése látható számos nyilatkozatban, rendelkezésben, kulturális alkotásban és a médiában is.³²

Másodszor pedig a „majdnem ugyanazon nép” elgondolás mélyen meggyökeresedett számos ukránban, éppúgy, mint a helyi orosz lakosságban, akik 1991-ben Ukrajna lakosságának 22%-át tették ki. A független Ukrajna, amely az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvényes folytatásaként jött létre, megörökölte az utóbbi intézményeit és személyi állományát, mint ahogy formális és informális gyakorlatait is. A gyarmati lét évszázadai alapjaiban torzították el az ukrán társadalmat, mely jelentős előnyöket adott a döntően oroszbarát városi lakosságnak a vidék többnyire ukránbarát lakosságával szemben. A posztsovjet elit (nagy részét szovjet eredetű/múltú) sem akarattal, sem kellő jártassággal nem rendelkezett, hogy kijavítsa a strukturális hiányosságokat, így opportunisták rendelkezéseik jelentős része arra irányult, hogy megőrizzék az örökölt *status quót*. A gyakorlatban ez a meggyengült oroszbarát („kreol”) klikk *de facto* dominanciájának megőrzését jelentette, viszont számos szimbolikus engedelmény juttatását az ukránpárti „öslakosoknak”. Ennek a manipulációnak grafikus példája az ukrán nyelv mint egyetlen állami nyelv *de jure* státusza, mely az alkotmányban le van ugyan fektetve, de nincs rá törvény vagy, ha van is rá, az nem alkalmas a politikai nyilatkozat gyakorlati végrehajtására.

Ennek eredményeként az oroszul beszélő „norma” léte sosem lett kétségbe vonva az ukrán városi központokban, az ukrán nyelv informális használata a nyilvánosságban egyfajta deviancia maradt, annak ellenére, hogy a „bennszülött” nyelv utat tört a hivatalos adminisztrációba, az oktatásba és a médiába – legalábbis Közép-Ukrajnában (a Lengyel–Litván Nemzetközösség történeti területein), majd nehezen, de a délkeleti részen is (a közismert Új-Oroszország/Novorosszija területén is). Mind a *mainstream* (nagy részét oligarchikus, tehát oroszbarát) ukrán médiában, mind – a legtöbb esetben az óriási orosz piachoz igazított – helyi populáris kultúrában, nagy részét megőrződött a „hoholok” karikatúrisztikus képe, lényegében nagyon hasonló módon ahhoz, ahogy az Moszkva által elő volt és van ma is állítva. Jellemzően vidéki bugrisokként vannak ábrázolva, akik az ukrán és az orosz nyelv neveltséges keverékét beszélnek, akik szegények, irigyek és megszállott rajongói a disznózsírnak. A szóbeli sztereotipizáció mint a városi munkásosztály folklórja még élesebb volt. Gyakran alkalmazott állati vagy más félállati gúnyneveket, hogy befeketítsék a „hoholokat”: ezek a gúnynevek nyílt példái voltak a gyűlöletbeszéd-

³² СЕРГИЙЧЕНКО, 2011; НАЗАРЕНКО, 2014. 26–27.

nek, így látszólag emiatt ki voltak tiltva a *mainstream* médiából. Az egyetlen kivétel a *zhloby* gúnynév volt, annak kétértelműsége miatt: inkább társadalmi konnotációi vannak, mintsem etnikai, mivel egy ízléstelen, buta, de kapzsi emberre utal.

A „banderista” sztereotípiája viszonylag kevésbé volt időszerű az 1990-es évek ukrán médiájában – részben szovjet vonzata miatt, ami ugyan eltűnt volt, mégis elavultnak számított abban az időben, részben pedig azért, mert hatékonyan helyettesítették két különböző, de találhatóbb gúnynévvel – galíciaiak (jelzéseképpen, hogy a nyugat-ukránok egy szemtelen kisebbség, mely megpróbálja manipulálni a teljes országot) és „nemzetileg túlfűtött” (*natsionalno ozabočennyje*) – hogy lejárássák azokat, akik felvetették a strukturális egyenlőtlenségek kérdését és követelték az ukránpártiak jogainak *de facto* védelmét. Az előbbi ahhoz hasonló konspirációs félelmekre utalt, amelyek kihasználták az állítólagos „zsidó-szabadvédelem összeesküvés-elméleteket”, az utóbbi pedig direkt alkalmazta a társadalmi (nacionalista) deviancia és a szexuális romlottság közti hasonlóságot, megvetően célozva a populáris, kvázi orvosi *seksualno ozabočennyi* (szexuálisan túlfűtött) kifejezésre.

Talán a legkitartóbb módja az etnikai megkülönböztetésnek, amely – mind Kijevben, mind Moszkvában – túlélte minden politikai változást, bizonyos ukrán szavak orosz szövegekben, beszédekben való tervszerű használata volt, igaz, eltorzítva, rosszul átírva és szándékosan karikatúraszerű formában. Ez tulajdonképpen hasonlított az összes többi akcentus komikus imitációjához – legyen az zsidó, grúz vagy kínai. Az ukrán esetében azonban volt egy sajátosság: mivel az ukrán és az orosz nyelv közeli rokonok, és egy bizonyos szintig kölcsönösen meg is érthetők, az olyan ukrán szavak, mint *mova* (nyelv) vagy *nezalezhnist* (függetlenség) használata mögött húzódozó szándék azt sejteti, hogy a fogalmak, amelyeket jelölnek, nem teljesen valóságok, ezért ironikus távolságból kell értelmezni őket, továbbá azt is sejteti, hogy olyan fogalmak, amelyek elbuknak a teljesen kifejtett „nyelvvél” (oroszul *yazyk*) vagy a teljes jogú „függetlenséggel” (*nezavisimost*) való összehasonlításban.³³ A felettes diskurzusban minden ukrán dolognak nyersnek, mulatságosnak és kifejezetten mesterkéltnek kell lennie, pont úgy, mint egy humoros operettben.

Mindemellett Ukrajnában az etnikai megkülönböztetés és sztereotipizálás viszonylag alacsony intenzitású volt az 1990-es évek során, és jellemzően, egyes marginális publikációk kivételével, nem ideológiai céllal történt. Inkább hétköznapi szinten volt használatos, mint ahogy a legtöbb országban megfigyelhető a „banális antiszemitizmus” bizonyos szintje, amely öntudatlanul reprodukálódik, de akaratlanul is megfelel a megmaradt mentális és nyelvi kliséknek. Talán az egyetlen különbség az volt, hogy mi még nem voltunk tudatában annak, hogy az etnikai csoportokat (a zsidókon és a romákon kívül) érintő banális hétköznapi megkülönböztetésben és sztereotipizálásban van egy nagyobb és veszélyesebb jelenség: az, hogy szükség-szerűbb vállalni a konfliktust, mint lekicsinyelni a gorombaságot, faragatlanságot vagy udvariatlanságot.

Ukrajnában a helyzet a 2000-es évek elején változott meg drámaian, amikor a botrányokat elszenvedett elnök, Leonyid Kucsma Donyeck hírhedt kormányzóját, Viktor Janukovicsot választotta miniszterelnökének és jelölte saját utódjának is az elnöki tisztségre. 2004-re Janukovics orosz sajtómágusai kidolgoztak egy stratégiát

³³ ШМЕЛЕНА-ШМЕЛЕН, 2008.

legfőbb ellenfele, Viktor Jucszenko és támogatói fanatikus nacionalistaként való lejáratására. A régi „banderista” sztereotípa még egyszer feltámadt, az antifasiszta retorika újjáéledt és Jucszenko náci szvasztikás képei megjelentek a keleti ukrán városok, elsősorban Donyeck utcáin.

A stratégia nem volt sikeres, mivel a Jucszenkót náciként ábrázoló képek túl messze estek a valóságtól. Befolyásolta azonban az ukrán állampolgárok nagy részét, akik újra találkoztak a régi szovjet berögződésekkel és sztereotípiákkal; valamint szembeállította a társadalmat egy idejétmúlt és mesterkéltné problémával. Hogy az okozott sérelemhez sértést is adjanak, az ellenfelek „banderista”, „neofasiszta” megkülönböztetése nem ért véget a választásokkal, Janukovics és a Régiók Pártja folytatta azt meglehetősen kényelmes ellenzéki (demokratikus szabályok közötti) pozícióból. Jucszenko és Narancs-kormányának náci-lejáratását a Kreml, kiváló lehetőséget látva az ukrán demokrácia lejáratására, lelkesen támogatta, mind belföldön, mind nemzetközi szinten. Feltűnő, hogy a kampány nem folytatódott Viktor Janukovics 2010-es győzelmét követően. Az új és valószínűleg hihetőbb verziója az ukrán banderista fasiszmusnak a Szvoboda párt megalakulásával született meg, ami eredetileg egy marginális szélsőjobb oldali csoport volt, mely soha nem szerzett 1%-nál több elektori szavazatot. 2010-ben valahogy mégis megnyerte a helyi választások többségét három galíciai oblaszban, majd két évvel később, titokzatos szponzorok segítségével és a legnagyobb TV csatornákhöz való hozzáféréssel, a parlamenti választásokon megszerezte a szavazatok 10%-át.

A Szvoboda párt úgy volt kinevelve, mint egy multifunkcionális technikai program, melynek végső célja, hogy a hivatalban lévő Viktor Janukovics legfőbb riválisává váljon a 2015-ös elnöki választásokon, a valóságban azonban a Régiók Pártja jelentette a legnagyobb fenyegetést az ukrán demokráciára, nem pedig az ukrán nacionalisták.³⁴ Az Euromajdan viszont megzavarta ezeket a terveket, de a politikai sajtómágusok és propagandisták korábbi széleskörű munkája nem vezett teljesen kárba. A „banderista” sztereotípa az Euromajdan tüntetések fasiszta csoportként való ábrázolásában központi szerepet töltött be, ahogy Janukovics, úgy Putyin tömegmédiájában is. Úgy tűnt, a Kreml a legnagyobb nyertese ennek a kitalált történetnek, mivel ő biztosította a dramaturgiai keretet ahhoz, hogy az események kibontakozhassanak – a Krím olyan ürüggyel való megszállása, hogy megvédjék Kijevben a helyi oroszokat a fasiszta puccsistáktól, hasonló ürüggyel állítva be a felkelést Donbaszban. A térségben lévő katonai inváziókat mint helyi „antifasiszta” felkeléseket a média a „fasiszta junta” kegyetlenségéről, fanatikus nacionalizmusáról, antiszemitizmusáról és oroszellenességéről szóló hihetetlen történetekkel fedte el.

A katonai propaganda minden nyelven szólt. Az oroszok által szponzorált és felfegyverzett lázadók az „opolchentsy” nevet választották, amely történelmileg azokra a paraszt önkéntesekre utal, akik csatlakoztak az orosz fegyveres erőkhöz az idegen megszállás alatt, és amely elsősorban az 1941-es náciellenes mozgósításhoz kapcsolódik. Ugyanezen jelkép alatt „karateli” (büntetőosztág) névvel illeték azokat az ukrán katonákat, akik az orosz és oroszbarát fegyveresek ellen harcoltak Donbaszban – ez nagyon erős célzás azokra a partizánellenes náci osztagokra, amelyek

³⁴ KUZIO, 2015a; KUZIO, 2015b; KUZIO, 2015c; SNYDER, 2014a.

a szovjet filmekben és irodalmi alkotásokban nagy részletességgel vannak ábrázolva. A militarizált és kifejezetten náciellenes nyelvezet illetően való használata, ahogy azt Matthew Kupfer és Tom de Waal találóan megjegyezte:

„az orosz–ukrán konfliktus esetében a második világháború ideológiai megosztottságának újrajátszását eredményezi, az oroszok és az ukránok 'antifasisztának', illetve 'fasisz-tapártinak' való megbélyegzésével. Ezek a címkek fegyverek egy retorikai konfliktusban, melyek a földön való küzdelmet táplálják [...] Valamint ezek a kifejezések egy olyan, közel hetvenéves folyamat eredményei, amely egy fogalmat átpolitizált és általánosan alkalmazott váddá alakított.”³⁵

Az orosz hibrid háborús propaganda buktatói

Ez a vitriolos ukránellenesség azonban csak korlátozott propagandisztikus haszonnal járt a nemzetközi színpadon, mivel nem volt arra vonatkozóan megbízható bizonyíték, hogy a „banderista fasizmus” ténylegesen jelen lenne Ukrajnában. A szélsőjobboldali pártok, illetve jelöltjeik által az ukrán elnöki (2014 májusa) és parlamenti (2014 októbere) választásokon elért szegényes eredmények valójában a „banderista” vádak ellenkezőjét bizonyították be. A kitalált történetek azonban sokkal sikeresebbek voltak Oroszországban, ahol a többség nemcsak, hogy teljességgel támogatta a kormány ukránellenes politikáját, hanem teljes mértékben el is hitte a kijevi „fasiszta juntáról”, a Donbaszban az oroszbarátok ellen elkövetett genocídiumról és a Washington által kitervelt globális oroszellenes összeesküvésről szóló valószerűtlen történeteket.

Számos szakértő ezt a propaganda erejének tulajdonítja, a propagandának, ami rendkívüli módon gátlástalan, manipulatív és gyakran a valóságtól és a földtől teljesen elrugaskodott. Peter Pomerantsev, a mai orosz médiáról szóló – *Semmi nem igaz, bármi lehetséges. Az új Oroszország szürreális szíve*³⁶ című – kiváló könyv szerzője azt állítja, hogy Putyin médiája sokkal félelmetesebb, mint a szovjeteké, mert nemcsak torzítja az igazságot, hanem az igazság eszméjét teszi irrelevánssá:

„Az orosz 'híradókban' a tény és a fikció közti határok teljesen elmosódtak. Az orosz hírműsorok például kiemelt figyelmet fordítanak a látszólag kelet-ukrajnai menekültként pózoló színészek bemutatására, akik a kamerák előtt sírnak a képzeletbeli fasiszta bandáktól elszenvedett kitalált fenyegetések miatt. Egy orosz híradóban elbeszélte egy asszony, hogy ukrán nacionalisták hogyan feszítettek keresztre egy gyereket a kelet-ukrajnai Szlavjanszkban. Amikor Alekszej Volint, Oroszország helyettes kommunikációs miniszterét szembesítették a ténnyel, hogy a keresztre feszítés története koholmány, a szegénynek semmi jelét nem mutatta, helyette azt sugallta, hogy minden csak értékelés kérdése. 'A közvélemény kedveli műsoraink hangvételét, ahogy a fő TV csatornáink bemutatják az anyagot.' – mondta.”³⁷

³⁵ KUPFER–DE WAAL, 2014.

³⁶ [2019-ben megjelent magyar fordításban is: POMERANTSEV, 2019. – A fordító.]

³⁷ POMERANTSEV, 2014.

Pomerantsev elismeri, hogy a Kreml „jól mesél történetet, a tekintélyelvűség és a szórakoztató kultúra mestere [...] Ennek az új propagandának nem az a lényege, hogy bárkit is meggyőzzön, hanem az, hogy a nézőt függésben és zaklatottságban tartsa – inkább az a célja, hogy a nyugati narratívákat megcáfolja, mintsem, hogy ellentétes narratívát adjon.” Kevésbé törődik a tényekkel, a bizonyítékokkal, a hihetőséggel, a belső koherenciával és a lehetséges ellentmondásokkal. Az új orosz propagandagépezet nem igazán próbálja „meggyőzni a nézőket az események bármely verziójáról, helyette inkább összezavarva, paranoiásan és passzívan hagyja őket – élni a Kreml által kontrollált virtuális valóságban, mely már nem képes közvetíteni vagy vitatkozni az ‘igazság’ bármilyen megjelenésével.”³⁸

Számos megfigyelő hangsúlyozza az orosz tömegmédiában alkalmazott szigorú cenzúrát, ami hatékonyan korlátozza az alternatív információforrásokhoz való hozzáférést, valamint elősegíti az államilag kontrollált média propagandisztikus agymosását. Lev Gudkov vezető orosz szociológus azonban azt állítja, hogy a cenzúra nem az egyetlen és valószínűleg nem is a legfőbb oka annak, hogy az emberek elfogadják a hivatalos irányt. Szerinte sokkal nagyobb jelentőségű „makacs süketségük, valamint a befogadott információval szembeni tudatos ellenállásuk és szelekciójuk, egyszerűen nem hajlandók meghallani azt, amit nem akarnak hallani.”³⁹ Ez a magatartás a szabadságtól és az azzal járó felelőségtől való félelemből fakad. Az orosz tömegmédiát által támogatott nacionalista hisztéria szabadon engedte a *Homo Sovieticus* legrosszabb tulajdonságait. Megerősítve ezáltal a társadalmi berendezkedés archaikus modelljét, „eltüntette a szubjektív személyes fejlődés vagy törekvés témáját, valamint annak szükségességét, hogy egy jobb jövő biztosítása érdekében dolgozzunk magunkon. [...] Az ukrán krízis lehetővé tette az embereknek, hogy a régi normák és az erőszak kultúrája szerint cselekedjenek, amit a kommunista totalitarizmus napjai óta őriztek.”⁴⁰

Lev Gudkov távlati elemzésében azonban alábecsüli a régi ukránellenes sztereotípiák szerepét az orosz embereknek a hivatalos ukránellenes propagandára való látványos fogékonysága esetében. Bármiben is rejlik az új putyini propaganda ereje, a probléma magja együtt jár azzal, hogy az oroszok nagy része képtelen a történeti tájékozódásra, képtelen arra, hogy felismerje a két nemzet között meglévő jelentős különbségeket, valamint, hogy elfogadja az önálló ukrán állam létjogosultságát. Egészen addig, amíg az ukránokról „majdnem ugyanazon népként” gondolkodnak és ettől a formulától való minden eltérés cenzúra alá esik mint politikai sértés vagy ideológiai szentségtörés, addig az Ukrajnával szembeni orosz politika a mélyen gyökerező kulturális és politikai sértettség által kerül majd meghatározásra.

A folyamatban lévő orosz–ukrán háború és az azt kísérő propagandisztikus örület csak egy extrém kifejeződése ennek a sértettségnek. Hisztérikus reakció ez egyrészt az orosz politikai elit, másrészt az azonban általánosságban az orosz társadalom részéről Ukrajna nyilvánvaló másságára, amely kihívja és számukra sajnálatos módon aláássa az orosz birodalmi identitást. Az orosz képzelet által kreált fikatív Ukrajna sztereotípiája és a valós Ukrajna – amely a „majdnem ugyanazon nép” sztereotípiát merész tagadásaként fejlődött ki – között fennálló különbség számos oroszban kognitív disszonanciát kelt, nemcsak az olyan fasiszta szélhámosok

³⁸ POMERANTSEV, 2014.

³⁹ GUDKOV, 2014.

⁴⁰ Uo.

között, mint Alekszander Dugin, hanem még az olyan mérsékeltek között is, mint a kiemelkedő filmrendező, Nyikita Mihalkov.⁴¹ Mihalkov még májusban készített egy érzelmes videót az odesszaiaknak, miután keserűen csalódott bennük, mert nem követték a donbasziak példáját a kormányellenes felkelés támogatásában – Oroszország minden erőfeszítése és befektetése ellenére sem. *„Hova és miért kellene jönnie az orosz hadseregnek?”* – kérdezte retorikusan. *„Kit kell megmenteni és megvédeni? A várost, ahol egymillió lakos él normális életet és csak az aktivisták egy csoportja harcol? Mit kellene az orosz hadseregnek tennie egy banderista városban, ahol csak egy nyomorult kisebbség küzd a banderisták ellen? Odesszaiak, oroszok vagytok? Bizonyítsátok be!”*⁴²

A „banderisták” kifejezés használata olyan távol került eredeti jelentésétől, Sztepan Bandera harcias követőitől, hogy elvesztett minden értelmet és logikát. Most már nemcsak az ukrán nacionalistákra, a nyugati ukránokra vagy általában az ukránokra, hanem Ukrajna minden olyan lakosára használatos metonímiává vált, aki nem kívánja trikolor zászlókkal és virággal üdvözölni az orosz hadsereget. És mivel számos közvélemény-kutatás szerint ide tartozik Ukrajna állampolgárainak döntő többsége, ami mindennapi viselkedésükben is megnyilvánul, nem fognak pozitívan válaszolni Mihalkov felszólítására, mivel mindnyájan – ukránok, oroszok, zsidók vagy bármilyen más származásúak – le lettek minősítve a „banderisták” szintjére.

Búcsú a „csodálatos szláv népektől”

Az úgynevezett „banderisták” elleni irracionális támadás – egyfajta mellékhatásként – azon „csodálatos szláv népek” drámai csökkenését és virtuális eltűnését idézte elő, melyeket Nyikolaj Gogol oly élénken festett le kis-orosz történeteiben, és amelyek olyan nevelésesen mutatkoznak meg a mai orosz (és kis-orosz) populáris kultúrában. Az orosz–ukrán háború nem hagyott politikai teret a kényelmesen ambivalens „kis-orosz” identitásnak. A tradicionális „majdnem ugyanazon nép” formulából a „majdnem” határozószó drámaian eltűnt a „vagy... vagy...” fegyveres nyomására. Az ukrán lakosság egy kisebbsége, elsősorban Donbaszban, elutasította a „majdnemet” az „ugyanazon” kedvéért, miután az ország lakosságának többsége – beleértve Ukrajna legtöbb orosz nemzetiségű és oroszbarát lakosát – a „majdnemet” az egész formulával együtt elutasította.

„A háború” – ahogy egy oroszul beszélő tudós Harkov határmenti városából megjegyzi – *„katalizálta egy politikai nemzet létrejöttét. Az ukrán identitás, amely sokáig a nemzetiséggel, a nyelvvel és a történeti emlékezettel volt összekapcsolva, hirtelen területivé és politikaivá vált, és ezáltal befogadóvá is. [...] Az oroszul beszélő városi középosztály, a kis- és középméretű cégtulajdonosok, valamint a keleti értelmiségi elit számára – Oroszország antidemokratikus hajlamai, ön maga elszigetelése és a Nyugattal szembeni egyre növekvő ellenségessége miatt – sokkal könnyebbé vált egy (potenciálisan) európai Ukrajjával való azonosulás.”*⁴³

⁴¹ МИХАЛКОВ, 2014a; МИХАЛКОВ, 2014b.

⁴² МИХАЛКОВ, 2014a; МИХАЛКОВ, 2014b.

⁴³ ZHURZHENKO, 2014.

A „banderista” sztereotípiát eltúlzásával, ami minden hazafias ukránt érintő rágalmazás volt, együtt járt még egy paradox hatás. A kifejezés elvesztette derogáló jellegét. Megtanulták ironikusan, sőt, bizonyos büszkeséggel szemlélni azt. Pomerantsev, szovjet ukrainai zsidó emigránsok fia helyesen jegyzi meg, hogy:

„a Majdan új jelentést ad a szavaknak. A banderizmust, ami korábban az antiszemitizmussal, a lengyelek lemészárlásával, az ukrán szélsőjobboldallal és az Oroszországtól való függetlenséggel társult, a kijevi, oroszul beszélő zsidók karolták fel, akik Lengyelországot mint politikai modellt látták, akik magukat 'Yid-Banderootsi'-nak hívták. A hoholt, az ukránok pejoratív nevét nem használták büszkeséggel. Amíg a 2004-es Narancs Forradalom a 19. századi nyelv és föld nacionalizmusból (language-and-soil nationalism) inspirálódott, addig ez a forradalom (az Euromajdan) úgy tűnt, megnyitja az utat egy új Ukrajna felé.”⁴⁴

Ilja Geraszimov, a híres orosz történész és az *Ab imperio* című jóhírű, negyedévenként megjelenő akadémiai folyóirat szerkesztője megjegyzi, hogy a forradalom utáni Ukrajna „nagyban ignorálja vagy kreatívan újraértelmezi a könnyedén elérhető történelmi precedenseket és szimbólumokat.” Pontosabban:

„Az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) és az 1940-es évek ukrán nacionalista mozgalmainak könnyen alkalmazható politikai szimbolikája és történelmi mitológiája meglepően marginális szerepet játszottak a háborúban álló országban [...] Az Euromajdan szabad szubjektivitása az UPA 'Dicsőség Ukrajnának! Dicsőség a hősöknek!' híres köszöntésének öntörvényű elsajátításában anélkül fedte fel magát, hogy kötelezőnek érezte volna átvenni a huszadik századi identitás teljes komplexitását – az UPA örökségéhez kapcsolt megszállott nacionalizmust. Amikor az orosz propaganda azzal provokálta az új ukránokat, hogy a régi 'fasiszta' szlogen ismétlése miatt 'banderistának' nevezte őket, az ukránok kreatívan válaszoltak, nem pedig reaktívan (magyarázkodás, tagadás, bocsánatkérés vagy bármilyen más formájában a kikényszerített 'troll-feedingnek'). Az ukrán zsidók azonnal megalkották a 'Yid-Banderite' mémét és azt ténylegesen beleillesztették egy társadalmi identitásba, melyet sokan büszkén vállaltak fel. Ez csak egyetlen epizód az orosz propagandára adott kreatív válaszok sorozatából, ami azonban többet árul el a humorérzéknel: az új Ukrajna identitássemleges és értékorientált elképzelt közössége bármilyen sértéshez képes alkalmazkodni saját fogalmaival, teljes zavarban hagyva ezzel ellenfeleit.”⁴⁵

Geraszimov azt állítja, hogy talán spontán, de nem öntudatlan az olyan orosz kísérletekre adott ukrán reakció, melyek célja, hogy saját abszurd agendájukon keresztül magukhoz ragadják a kezdeményezést – mint például az állítólagosan keresztre feszített fiú történetének megvitatása vagy az orosz állami TV nézőinek arról való informálása, hogy az ukrán önkénteseknek földparcella és két rabszolga lett ígérve Donbaszban.⁴⁶ Geraszimov állítását Porosenko elnök kaporjelvényvel ellá-

⁴⁴ POMERANTSEV, 2015.

⁴⁵ GERASIMOV, 2014. 29–30.

⁴⁶ Russian Channel 1, 2014.

tott paramilitáris egyenruhában való megjelenésével illusztrálja, melyet válaszként értelmez az Oroszországban zajló nyilvános kampányra, mely az ukránokat *ukrop-szoknak* (szó szerint kapor) gúnyolja. Az *ukrop*, ahogy azt Porosenko humorosan megjegyezte, az *ukraínsky opirból* (ukrán ellenállás) ered.⁴⁷ Lehet még hivatkozni Ihor Kolomojszkij ukrán–zsidó oligarcha egyik nyilvános megjelenésére, amikor is egy „Yid-Banderite” feliratos és menórává alakított ukrán címerrel ellátott polót viselt.⁴⁸

„Az új ukránok magukat Yid-Banderistának, Kapornak vagy Khokhlynak nevezik, mert nem követnek előre meghatározott identitásokat vagy nemzeti szerepeket – ehelyett új értékekről és a társadalmi interakció elfogadható formáiról egyezkednek. Ez az, amiért nem lehet őket hatásosan provokálni az identitásközpontú orosz propagandával, és ez az, ami elválasztja őket nemcsak az alávetettektől (kifejlett szubjektivitás nélküli emberektől), hanem a legtöbb kompromisszummentes gyarmatellenes felkelőtől. Az ukránok nem a 'gyarmati' elemek összességének elutasításával definiálják magukat (megmaradva így a gyarmatiság által létrejött mentális keretek befolyása alatt), hanem kreatívan intézik a dolgaikat, új országot találnak ki maguknak, és amikor válaszolniuk kell a külső nyomásra, akkor a választ saját fogalmaik keretrendszerébe foglalják bele.”⁴⁹

Az átfogó polgári identitás Ukrajnában zajló figyelemreméltó fejlődése, mely elsősorban közös értékeken alapul, nem pedig etnikai vagy nyelvi jellemzőkön, rejtélyt jelent az orosz propagandistáknak, akik még mindig a Russzkij Mirt népszerűsítik a közös történelem és vallás, nyelv és kultúra, vér és föld fogalmaiban, és akik még mindig arra törekednek, hogy „megvédjék az orosz ajkú honfitársakat” Ukrajnában és máshol, teljesen figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy Ukrajna egyaránt otthona az oroszul és az ukránul beszélőknek is, és hogy egymást honfitársnak érzik, nem az Orosz Föderáció polgárainak. A zavar arra kényszeríti Putyin ideológusait, hogy kaotikusan ingadozzanak a szembenálló és egymásnak kölcsönösen ellentmondó kijelentések között: az ukrán kormány antiszemita – Ukrajnát zsidó oligarchák irányítják;⁵⁰ ukrán nép nincsen – minden ukrán nacionalista; az ukrán állam szélsőségesen elnyomó – nincsen ukrán állam, csak totális anarchia;⁵¹ az ukrán nyelv nem létezik – az ukrainai oroszokat erővel elukránosítják olyan szintig, hogy a legtöbben nem is észlelik, hogy ilyen folyamaton mentek keresztül, ennek következtében pedig élénken tagadják, hogy meg van tiltva nekik, hogy oroszul beszéljenek.⁵²

Ukrajna még bizonyosan nem annyira nyitott vagy „posztkoloniális”, amennyire azt Ilja Geraszimov lelkesen sejteti. Ukrajna valósága sokkal komplexebb, néhány olyan vonás és tendencia, mint a „neokoloniális” és az „antikoloniális” viselkedés még mindig észlelhető benne. Mégis, ahogy Igor Torbakov tisztánlátóan megjegyzi:

⁴⁷ POROSHENKO, 2014.

⁴⁸ КОЛОМОЙСКИЙ, 2014.

⁴⁹ GERASIMOV, 2014. 31–32.

⁵⁰ COYNASH, 2014; ЗАХАРЧЕНКО, 2015

⁵¹ SNYDER, 2014b.

⁵² ПРОСВІРНІН, 2015.

„Az Ukrajnában jelenleg zajló politikai felfordulás alapvető jelentősége pontosan abban a kísérletben áll, hogy a regionalizmus okozta viszályt és az ellentétes történelmi emlékezeteket maguk mögött hagyják, hogy egy új politikai gondolkodásmódot alkossanak és egy minőségileg új alapokon nyugvó új ukrán identitást építsenek. Az, ami mellett az Euromajdan kiállt, először és elsőként, egy tágabb Európa részét képező értékalapú Ukrajna. Az európai modernitás hajnalán született értékekhez való ragaszkodás tudna az átfogó ukrán nemzeti identitás sarokkövévé válni (és kellene is, hogy azzá váljon). Természetesen nem az az igazán fontos ezekben az értékekben – a törvény uralma, a nyilvános és privát terek elválasztása, emberi jogok, szabadság –, hogy európaiak (még ha történetileg azok is), hanem az, hogy univerzálisak [...] Ez az, amiért a Kreml vezetősége számára az ukrán fejlődés legnyugtalanítóbb aspektusa Ukrajna európai és értékalapú identitásának kijelentése.”⁵³

Ha az ukránok továbbhaladnak a nemzetépítés ezen útján, akkor a „majdnem ugyanazon nép” közismert formulája teljesen értelmét fogja veszteni, mivel az mindig is – régimódi kifejezéssel élve – a vér és föld, a nyelv és kultúra, a történelem és vallás közelségét jelentette. Az ukránok az európaiakhoz szeretnének közel állni – britekhez és németekhez, svéddekhez és dánokhoz, lengyelekhez és csehekhez – mármint, ami az értékeket illeti. Talán még az oroszok is csatlakozhatnak a „majdnem ugyanazon nép” családjához, ha bátorognak egy ponton modern értelemben felülvizsgálni az „ugyanazon” fogalmát, valamint, ha hajlandóak lesznek egy új és élhetőbb közelséget keresni az ukránokkal – az etnikum helyett az axiológia birodalmában. A két oldal etnikai sztereotípiái csak ekkor tudják majd levetkezni sértő politikai konnotációikat, és válhatnak ezáltal az ismeretlen vagy túl jól ismert dolgokkal való mindennapi találkozásaink humoros részeivé.

Fordította: Jancsovcics Fanni

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALLISON

2014 ALLISON, Roy: Russian „deniable” intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules. *International Affairs*, 90. (2014) 6. sz. 1255–1297.

BARBASHIN–ТНОBURN

2015 BARBASHIN, Anton – ТНОBURN, Hannah: Putin’s Philosopher. Ivan Ilyin and the ideology of Moscow’s Rule. *Foreign Affairs*, (2015. szeptember 20.) (<https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2015-09-20/putins-philosopher> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

БЕЛИНСКИЙ

1955 БЕЛИНСКИЙ, Виссарион: „История Малороссии” Николая Маркевича. (1843) In: *Полное собрание сочинений, вол. 13 т. Том 7.* ред.: БЕЛИНСКИЙ, Виссарион. Москва, Издательство Академии наук СССР, 1955.

⁵³ ТОРБАКОВ, 2014. 202–203.

БЕЛОВА

2011 БЕЛОВА, Ольга Александровна: Динамика изменений этнических стереотипов в российском обществе [PhD Disszertáció]. Москва, Российский государственный социальный университет, 2011. (<https://www.dissercat.com/content/dinamika-izmenenii-etnicheskikh-stereotipov-v-rossiiskom-obschestve> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

BILLIG

1995 BILLIG, Michael: *Banal Nationalism*. London, Sage, 1995.

БРОДСКИЙ

1994 БРОДСКИЙ, Иосиф: На независимость Украины. *World Art*, 1994. (<http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=7886> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

COYNASH

2014 COYNASH, Halya: G20 Putin Pack: Russia's Fascist „Anti-Fascist” Crusade. *Human Rights in Ukraine*, 2014. november 14. (<http://khp.org/index.php?id=1415930855> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

ДАЛЬ

1862 ДАЛЬ, Владимир Иванович: *Пословицы русского народа*. Москва, Издание Императорского общества истории и древностей российских, 1862.

ДЕЯТЕЛИ

2014 Деятели культуры России в поддержку позиции президента по Украине и Крыму. (2014. március 11.) (<http://mkrf.ru/press-tsentr/novosti/ministerstvo/deyateli-kultury-rossii-v-podderzhku-pozitsii-prezidenta-po-ukraine-i-krymu> – Utolsó letöltés: 2020. július 22.)

ДОЛГОРУКИЙ

1870 ДОЛГОРУКИЙ, Иван Михайлович: *Славный бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года Чтения в ИДР*. Москва, Издание Императорского общества истории и древностей российских, 1870.

GERASIMOV

2014 GERASIMOV, Ilya: 2014. Ukraine 2014: the first postcolonial revolution. *Ab Imperio*, 15. (2014) 3. sz. 22–44.

GUDKOV

2014 GUDKOV, Lev: The Technology of Negative Mobilization. Russian public opinion and Vladimir Putin's 'Ukrainian policy.' *Eurozine*, (2014. október 1.) (<https://www.eurozine.com/the-technology-of-negative-mobilization/> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

HILL-GADDY

2015 HILL, Fiona – GADDY, Clifford G.: *Mr. Putin. Operative in the Kremlin*. Washington DC., Brookings Institution Press, 2015.

KAPPELER

- 2003 KAPPELER, Andreas: „Mazepintsy, Malorossy, Khokhly” – Ukrainians in the ethnic hierarchy of the Russian Empire. In: *Culture, Nation, and Identity. The Ukrainiane-Russian Encounter, 1600–1945*. Eds.: KAPPELER, Andreas – KOHUT, Zenon E. – SYSYN, Frank E. Toronto–Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2003. 162–181.

KEENAN

- 1994 KEENAN, Edward L.: On certain mythical beliefs and Russian behaviors. In: *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*. Ed.: STARR, S. Frederick. Armonk, M. E. Sharpe, 1994. 19–40.

КОНУТ

- 1988 КОНУТ, Zenon E.: *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: imperial Absorption of the Hetmanate, 1760’s–1830’s*. Toronto–Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988.
- 2011 КОНУТ, Zenon E.: *Making Ukraine: Studies on Political Culture, Historical Narrative, and Identity*. Toronto–Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2011.

КОЛОМОЙСКИЙ

- 2014 КОЛОМОЙСКИЙ, Игорь: Игорь Коломойский в майке Жидобендера стал хитом Facebook. Киев еврейский, (2014 április 3.) (<https://evreiskiy.kiev.ua/igor-kolomojskijj-v-majjke-12981.html> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

KUPFER-DE WAAL

- 2014 KUPFER, Matthew – DE WAAL, Thomas: Crying Genocide: Use and Abuse of Political Rhetoric in Russia and Ukraine. *Carnegie Endowment for International Peace*, (2014. július 28.) (<https://carnegieendowment.org/2014/07/28/crying-genocide-use-and-abuse-of-political-rhetoric-in-russia-and-ukraine/his9> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

KUZIO

- 2015a KUZIO, Taras: Vigilante’s, organized crime and Russian and Eurasian nationalism: the case of Ukraine. In: *Ukraine’s Euromaidan. Analyses of a Civil Revolution*. Eds.: MARPLES, David R. – MILLS, Frederick V. Stuttgart, Ibidem Verlag and Columbia University Press, 2015. 57–76.
- 2015b KUZIO, Taras: A new framework for understanding nationalisms in Ukraine: democratic revolutions, separatism and Russian hybrid war. *Geopolitics, History and International Relations*, 7. (2015) 1. sz. 30–51.
- 2015c KUZIO, Taras: Competing nationalisms, euromaidan and the Russian–Ukrainian conflict. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 15. (2015) 1. sz. 158–169.

МИХАЛКОВ

- 2014a МИХАЛКОВ, Никита: Михалков назвал Одесу „бендерівським” містом. *Українська правда*, (2014. május 30.) (<https://life.pravda.com.ua/society/2014/05/30/170286/> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)
- 2014b МИХАЛКОВ, Никита: Михалков об Одессе: русские никогда не придут в бандеровский город. (2014. május 30.) (<https://www.obozrevatel.com/politics/34821-mihalkov-obratilsya-k-odessitam-hvatit-zvat-rossijskuyu-armiyu-rusofilyi.htm> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

МОТЫЛ

1987 MOTYL, Alexander J.: *Will the Non-Russians Rebel State, Ethnicity and Stability in the USSR*. Ithaca, NY, Cornell University Press, 1987.

НАЗА-РЕНКО

2014 НАЗА-РЕНКО, Миха-йло: Втеча з утопії. *Krytyka*, (2014. október) (<https://krytyka.com/ua/articles/vtecha-z-utopiyi> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

Odesa

2011 Odesa Policeman Calls Ukrainian „Cow” Language. *Radio Free Europe Radio Liberty*, (2011. január 26.) (https://www.rferl.org/a/ukrainian_language_cow/2288383.html – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

ПОМЕРАНТСЕВ

2014 POMERANTSEV, Peter: Russia and the Menace of Unreality. *The Atlantic*, (2014. szeptember 9.) (<https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/09/russia-putin-revolutionizing-information-warfare/379880/> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

2015 POMERANTSEV, Peter: Diary. *London Review of Books*, 37. (2015) 4. sz. 38–39.

2019 POMERANTSEV, Peter: *Semmi nem igaz, bármi lehetséges – Az új Oroszország szürreális szíve*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2019.

ПОРОШЕНКО

2014 Порошенко у Маріуполі продемонстрував шеврони УКРОП. *Українська правда*, (2014. szeptember 8.) (<https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/8/7037102/> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

ПРОСВИРНИН

2015 ПРОСВИРНИН, Егор: За что мы стоим, чего мы хотим, что будет и чего не будет. Спутнике и Погроме. (2015. január 4.) (<https://sputnikipogrom.com/russia/27267/homeworld/> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

ПУТИН

2013 ПУТИН, Владимир: Интервью Первому каналу и агентству Ассошиэйтед Пресс. *Kremlin.ru*, (2013. szeptember 4.) (<http://kremlin.ru/events/president/news/19143> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

Razumkov

2015 Razumkov Centre, Ukrainian Center for Economic and Political Studies. Opinion Poll, (2015. április.) (http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=51 – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

Russian Channel 1

2014 70 лет назад Советские войска освободили Украину от фашистов. (2014. november 2.) (https://www.1tv.ru/news/2014-11-02/28303-70_let_nazad_sovetskie_voyska_osvobodili_ukrainu_ot_fashistov – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

SAID

2000 SAID, Edward: *Orientalizmus*. Ford.: PÉRI Benedek. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000.

SAUNDERS

1985 SAUNDERS, David: *The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750–1850*. Toronto–Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985.

СЕРГИЕНКО

2011 СЕРГИЕНКО, Алексей: Стереотип украинца в новом русском кино. *Proza.ru*, (2011. november 11.) (<https://proza.ru/2011/11/11/1859> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

ШЕВЧЕНКО–ЗУБКОВ

2012 ШЕВЧЕНКО, И. Ю. – ЗУБКОВ, М. Н.: этностереотипные образы иностранцев в русских поговорках. (<http://www.rae.ru/forum2012/274/1619> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

ШКАНДРИЙ

2001 ШКАНДРИЙ, Myroslav: *Russia and Ukraine: literature and the discourse of empire from Napoleon to Postcolonial Times*. Montreal, McGill-Queen’s University Press, 2001.

ШМЕЛЕВА–ШМЕЛЕВ

2008 ШМЕЛЕВА, Е. Я. – ШМЕЛЕВ, А. Д.: „Мы” или „другие”: имитация украинской речи в русском анекдоте. *Dialog*, 21. (<http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2008/materials/html/89.htm> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

SNYDER

2014a SNYDER, Timothy: Ukraine: The Haze of Propaganda. *New York Review of Books*, (2014. március 1.) (<http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2014/mar/01/ukrainehaze-propaganda/> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

2014b SNYDER, Timothy: To Understand Putin, Read Orwell. Ukraine, Russia and the Big Lie. *Politico*, (2014. szeptember 3.) (<http://www.politico.com/magazine/story/2014/09/to-understand-putin-read-orwell-110551.html> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

СВИНЬИН

1830 СВИНЬИН, Павел Петрович: Полтава. *Отечественные записки*, (1830) 120. sz. 1–43.

ТОРБАКОВ

2014 ТОРБАКОВ, I.: „This is a strife of slavs among themselves”: understanding Russian–Ukrainian relations as the conflict of contested identities. In: *The Maidan Uprising, Separatism and Foreign Intervention: Ukraine’s Complex Transition*. Eds.: BACHMANN, Klaus – LYUBASHENKO, Igor. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2014. 183–205.

WOLFF

1994 WOLFF, Larry: *Inventing eastern Europe: the map of civilization on the mind of the enlightenment*. Stanford, CA, Stanford University Press, 1994.

ЗАКНАРЧЕНКО

2015 ЗАКНАРЧЕНКО, Alexander: Ukraine run by „miserable” Jews: rebel chief. *AFP*, (2015. február 2.) (<https://news.yahoo.com/ukraine-run-miserable-jews-rebel-chief-202600090.html> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)

ZHURZHENKO

2014 ZHURZHENKO, Tatiana: From borderlands to bloodlands. *Eurozine*, (2014. szeptember 19.) (<https://www.eurozine.com/from-borderlands-to-bloodlands/> – Utolsó letöltés: 2020. július 17.)